

СТАНОВИЩЕ

от проф. д-р Николай Иванов Ненов,
директор на Регионален исторически музей – Русе

Относно: дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, с автор Стефана Минчева Йорова, на тема: „Митични образи в българския фолклор. Традиционни и съвременни аспекти“, с научен ръководител доц. д-р Вихра Баева.

Автор на дисертационния труд е Стефана Минчева Йорова, докторант редовна форма на обучение в Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Философско-исторически факултет, Катедра Етнология, Докторска програма Етнология, с научен ръководител доц. д-р Вихра Баева от ИЕФЕМ – БАН. Представеният от докторанта комплект материали на хартиен носител е в съответствие с Правилника за развитие на академичния състав.

Предложената дисертация е изградена като изследване на промените във възприемането на наследени митологични образи в хронологичен порядък, тъй като вариативността на представата за самодивата е факт още пред погледите на първите ни проучватели. Днешните осезаемо разнородни демонологични образи вероятно са не толкова изкушаващи за изследователите. Промяната, която се проследява във фолклорните вярвания, отразява динамиката във фолклорната образност и развитието, което е част от фолклора като културна система и художествен факт. Дисертантката Стефана Йорова се спира и върху разказването, паметта и песенните образи, с което се вписва както в канавата на традиционната фолклористика и нейните мотиви, които включват персонажи и роли, модели на поведение и изпитания, така и в необходимостта да се проследи зараждането и утвърждаването на представите за демонологически персонажи в актуалната действителност, с фокус върху представата за самодивата.

Независимо от проучванията по темата, важно е да се подчертае, че това е първото цялостно изследване върху митологичния образ на самодивата, ключов за българския фолклор, което обособява основни типове превъплъщения на самодивата на базата на разгледаните текстове и макар да не заявява претенции за изчерпателност,

поради скромността на създателя си, изследването притежава актуалност, обхватност на проблема и дава отговори на поставените въпроси. Указани са методите за работа на терен, които не изненадват, за разлика от начина за подбор на публикуваните фолклорни материали. За тях не са посочени други критерии освен, че „най-плътно представят“ съответните мотиви. Ще отбележа, че все още най-добрият начин у нас за работа с фолклорни текстове произлиза от формулирания от акад. Михаил Арnaudов императив за проследяване на географията на мотивите, при което трябва да се отбележат регионалните специфики и да се способства за съставяне на инвариант, който да стои в основата на анализа.

Важен момент за изследването се оказва изясняването на понятията, като фокусът попада върху термина „фолклор“, чиято характеристика *променливост* предоставя на изследователката удобна позиция за поглед към промените в образа на самодивата. По този начин тя има възможност да проследи не само наследените вариации, но и да потърси нови, тъй като фолклорът представлява жива култура, която и днес има своите носители.

В Първа глава „Самодивите – традиционни представи и образи“ са посочени представите за самодивите, които са познати от най-старите етнографски и фолклористични записи, а описаните демонологични същества притежават заменими двойници по своите функции. Авторката полага фолклорното знание за самодивата в различни семантични структури – сред стихийте, като проследява изявата на персонажа в три различни хипостазии; сред зооморфните и антропоморфните превъплъщения, съпътстван от атрибути и кодове. Следва присъствието в осезаемия човешки свят – сред болести и лечителни практики; образът е положен във времеви период на годината, седмицата, денонощието; описани са местата в пространството, където се очаква поява на персонажа, като така фокусът се поставя върху образувания хронотоп. Проследяването на употребите и включванията на разглеждания персонаж в събраните през последните два века фолклорни материали, се оказва ключово за изясняването на разнообразието от изяви на самодивата в различни контексти.

Във втора глава са проследени десет мотива, които са обозначени като „традиционни“, но всъщност се откриват и днес, с което подчертават актуалността на настоящото изследване. Изборът на тези мотиви е важен за изследването, тъй като чрез тях се проследява в песенни и прозаични текстове динамиката на образа и изявата на функциите на разглеждания персонаж. Основен интерпретационен елемент се открива в мотива „Самодивски градеж“, чрез който се посочва връзката на персонажа със

силата на природните стихии, градежа като подреждане и изграждане на светове, връзката с хтоничното, както и човешката активност, овладяла природното. Чрез това отколешно противопоставяне се реализира усвояването на пространството и реализацията на културен модел, който надделява над своя естествен „враг“.

Теренните примери, които докторантът лично е събрал, говорят за устойчив живот на представите за самодивите - част от традицията, които съдържат „онези отношения между последователните стадии на развиващия се обект, в това число и културата, когато „старото“ преминава в „ново“ и продуктивно работи за него.“ (Живков 1981: 91). „Мотивите за „Самодивска сватба“, „Самодивско хоро“ и „Самодивски пакости“ са посочени като най-устойчиви във времето. Техният дълъг живот е подсигурен от дълбинната семантика на образите, които впечатляват и днес, поради което са предавани по наследство като част от фолклорната култура. Според Стефана Йорова тези три мотива са се съхранили до днес като специфичен модел в описанията на срещи между хора и самодиви. В тази Втора глава докторантката разгръща мащабно картината от фолклорни представи за този конкретен демонологичен персонаж, като демонстрира своето фолклористично познание и етноложки подход в работата със специфичните културни измерения на нематериалното знание.

Със съзнанието, че фолклорът е жива и развиваща се система, докторантката държи да покаже наличието на старинни елементи в съвременността, тъй като „всяка информация във фолклорната система е многократно подсигурана в различни сюжети, форми и варианти.“ (с. 290). Митичният образ на персонажа съществува във фолклора жив и постоянно променящ се, при което „образът на самодивата ще губи отделни свои аспекти, ще придобива нови, но ще остане постоянен класификатор на вечната женственост“ (с. 291). Все пак, запазвайки у себе си изследователски скепсис, бих заложил на връзката при изявата на тази женска страна у самодивата с нейния „войнствено-виргинален аспект“, а не толкова на връзката с преходността на „красотата“, формулирана от авторката като „прекрасна девойка“.

Теренните проучвания, извършени от Стефана Йорова, представят префункционализирането на мотиви и образи, те допълват с ново звучене наследеното, при което старинното, загадъчното, получено в резултат на прекъсване на традиционните форми за предаване на фолклорно знание, се осмисля като демонично. Авторката показва пряката зависимост между съвременните наративи и медиите, които вторично пораждаат зависимости и конотации. Тук изрично ще посоча Приложение

№165, щампа с изображение на нимфи, разпознавани от информаторите като „самодивско хоро“, която представлява медия, рефлектирала върху устойчивостта и съхранението на спецификата „едноликост“, на която изследователката поставя акцент. Не по-малко важни се оказват публикациите в съвременните медии, които явно са привлекли изследователката към забравения регион на Еленско.

Докторантката както във времето на своето обучение, така и в хода на реализираното изследване и създаване на дисертацията успешно е усвоила основни и специфични форми на методология при проучването, при което е събрала около 160 разказа за самодиви от четири значими експедиции, както и от отделни интервюта. На основата на тези свидетелства тя успява да конструира и основните си тези, които излизат от конкретиката на материала, а не са предпоставени от авторката.

В същото време не може да не отбележим елементите на свръхпрочит, които понякога надделяват над разума, поради чувствителността на младата изследователка – например случайната поява по време на интервю „с момиче с бели маратонки“ (бележка под линия) – което било точно като описаното от информатора или темата за водния бик, която няма пряка връзка с разглеждания персонаж.

Докторантката в своята Трета глава се спира на съвременните възприятия за разглеждания фолклорен персонаж, които, обособени по този начин, представят дейността на персонажа в твърде тесни функции. Тъй като са плод единствено на личен опит на отделните информатори на този тип изява на фолклорно разказване сякаш не му достига време да се превърнат във всеобщо (за местния колектив) знание, поради което пази свои свръхлокални специфики, детайлно фиксирани от проучвателката, които може да се видят и в приложенията към текста. Фрагментацията на фолклорното знание се случва пред погледите на изследователите вече повече от век, поради което е нормално днешните записи да съдържат само част от предишните вярвания и представи, както и да акумулират нови, показани от изследователката – според нея съвременните вярвания за самодиви не толкова продължават фолклорната наративната традиция, а „по-скоро смесват традиционни фолклорни образи и сюжети със съвременни представи и популярни свръхестествени образи“ (с. 225).

Тук ще се спра на още един специфичен момент в разгръщането на текста като повествование – в множество случаи Стефана Йорова е изградила връзки и е дала препратки към митологични съответствия от класическата митология на гръко-римския свят, с което показва не само познаване на темата – тя прави опит за детайлно вглеждане в дълбинни структури и полагане на наследеното знание в контекста на

европейската традиция. По този начин фолклорните вярвания стават не само „селско знание“, а се трансформират в част от престижното наследство. Важно е да подчертаем, че подобно действие не произхожда от търсене на формални паралели между образите на демонологични персонажи от различен синтагматичен ред или възможни форми на произход. Докторантката сама декларира разграничение с възможните антични корени на образа и подчертава специфично българския произход на названието, както и че „въпреки многобройните възможни паралели между фолклорния образ на самодивите и митичния образ на нимфите не бива да търсим единствено заемки и чужди влияния в изграждането на образа“ (с. 36).

Смятам, че основните проучвателски моменти в настоящия текст са поставени върху необходимостта от изследване на промените в образа на самодивата, като налице е структурирана система за изследване на основни функционални проявления на митичен образ в различни фолклорни сюжети. Ето защо убедено приемам, че научният труд на докторантката Стефана Минчева Йорова, на тема: „Митични образи в българския фолклор. Традиционни и съвременни аспекти“, в професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, е успешно защитен и заслужава положителна оценка.

Проф. д-р Николай Ненов

30.12.2019 г.